

บทที่ 2

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participative Communication) เข้ามามีบทบาทอย่างมากในงานพัฒนาชุมชน หน้าที่หลักคือการทำให้อำเภอให้เกิดการรวมตัวกัน การระดมความคิด และการจัดการภารกิจใดๆ ในชุมชน พิพิธภัณฑ์ประจำท้องถิ่น (Regional Museums) คือแหล่งหรือสถานที่รวบรวมและจัดแสดงหลักฐานทางโบราณคดี วัตถุโบราณหรือเครื่องมือสิ่งของเครื่องใช้ วัตถุทางวัฒนธรรมที่รวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาในชุมชน (สายันตร์ ไพรัชญาจิตร, 2547) ดังนั้น ประโยชน์จากการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนอกจากจะใช้เป็นสถานที่จัดเก็บวัตถุโบราณของชุมชน กระบวนการจัดตั้งและการจัดการให้อำเภออยู่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจะยังสามารถสร้างองค์ความรู้จากการคิดที่เป็นกระบวนการ การแลกเปลี่ยนความรู้ อันเกิดจากการมีส่วนร่วมกันในชุมชนด้วย

ดังนั้น งานวิจัยเรื่องกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการก่อตั้งและการอำเภออยู่ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น "จันเสน" อ.ตาดลี จ.นครสวรรค์ จึงเป็นการศึกษาแนวคิดในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการก่อตั้งและขับเคลื่อนให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอำเภออยู่ ซึ่งกรอบแนวคิดในการวิจัยประกอบไปด้วย

- 1.แนวคิดเรื่องชุมชน (Community Concept)
- 2.แนวคิดเรื่องประชาสังคม (Civil Society)
- 3.การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)
- 4.แนวคิดเรื่องการสื่อสารในกลุ่ม (Group Communication)
- 5.แนวคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Regional Museums Concept)
- 6.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเรื่องชุมชน (Community Concept)

การกล่าวถึงแนวคิดเรื่องชุมชนเป็นลำดับแรก เพราะต้องการทำความเข้าใจความหมายและลักษณะของ "ชุมชน" ก่อนโดยจะศึกษาจากตำรา เอกสาร และบทความที่เกี่ยวกับเรื่องชุมชน จากนักคิดและนักวิชาการในสังคมไทย ดังนี้

ประเวศ วะสี (อ้างถึงในชูชัย ศุภวงศ์และยุวดี คาคการณโกศล,2541) ได้ให้ความหมายของคำว่า "ชุมชน" ว่าหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน มีความร่วมมือกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการรวมกลุ่มกันหรือจะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย มีความรัก มิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง ในเรื่องใดก็แล้วแต่และมีการจัดการ โดยภายในชุมชนจะมีสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น

(1) ความสุข เป็นความสุขร่วมกันเพราะมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการสนับสนุนกัน ได้แก้ปัญหาร่วมกัน ในความเป็นชุมชนต้องลดความเห็นแก่ตัวลงจะเอาแต่ใจตัวเองไม่ได้

(2) มีประสิทธิภาพที่จะทำให้งานประสบความสำเร็จ กล่าวคือในชุมชน ทุกคนจะมีพฤติกรรมที่อยู่ในระบบ มีความเคลื่อนไหวเป็นปึกแผ่นและในการเรียนรู้จะไรก็ตามแต่ จะต้องเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ความเป็นมิตร มิตรภาพและความรักในการแก้ปัญหาหรือความเคลื่อนไหว

(3) มีการจัดการ เมื่อรวมกันเป็นองค์กรต้องมีความรับผิดชอบและต้องมีการจัดการให้มีการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นปัญญาที่ทรงพลังมาก เพราะการจัดการสามารถทำให้สิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เป็นไปได้ (Management makes the impossible possible) ในการจัดการต้องมีความเข้าใจเชิงระบบและต้องเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกันจึงจะบรรลุวัตถุประสงค์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างถึงในชูชัย ศุภวงศ์และยุวดี คาคการณโกศล,2541) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับคำว่า "ชุมชน" ว่าชุมชนคือที่ซึ่งเราต้องมีความสัมพันธ์โดยตรงทางกายภาพหรืออย่างน้อยที่สุดต้องเขียนจดหมายถึงกันแม้จะไม่เห็นหน้ากัน เช่น ชุมชนวิชาการที่อาจจะไม่เคยเห็นหน้ากันแต่ก็มีการตอบโต้กัน โดยมาตรฐานของชุมชนที่สำคัญ คือ 1.ต้องสัมพันธ์โดยตรง 2.ต้องมีความเชื่อเพื่อกัน

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (อ้างถึงในชูชัย ศุภวงศ์และยุวดี คาคการณ์ไกล, 2541) ได้กล่าวถึง "ชุมชน" ว่า Community มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "Civil Society" โดยมีข้อแตกต่างกันที่ชุมชนจะมีลักษณะการเห็นหน้าค่าตากัน (face to face communication) มีความใกล้ชิดเป็นส่วนตัว (personal) ซึ่งมักจะปรากฏในสังคมชนบทที่มีความผูกพันกันทางสายเลือดและผูกพันกันทางจิตใจสูง (spiritual binding) อีกประการหนึ่งที่เด่นชัดคือคนในชนบทจะมีการคำนวณอะไรด้วยผลประโยชน์น้อย แต่ในสังคมเมือง (civil society) จะมีเรื่องของสัญญาเข้ามาเกี่ยวข้อง

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ให้ทรรศนะต่อ "ชุมชน" ว่าหมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน มีฐานะและอาชีพที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน (homogeneous) มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้ที่อาศัยอยู่ใน "ชุมชน" มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการธำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย การเป็น "ชุมชน" ไม่ได้ขึ้นอยู่กับ "ตัวคน" เท่านั้น แต่ปัจจัยที่ค่อนข้างจะชี้ขาดความเป็นชุมชน คือ "ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนในชุมชนนั้น" เพราะฉะนั้นเวลาที่กล่าวถึง "ชุมชนที่แตกสลาย" ไม่ได้แปลว่าไม่มีใครอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน แต่หากหมายถึงการที่พวกเขาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านอย่างปราศจากความสัมพันธ์กันต่างหาก

จากแนวคิด การให้คำจำกัดความ และการให้ทรรศนะเรื่องชุมชน ทำให้สามารถสรุปได้ว่า "ชุมชน" คือการที่กลุ่มคนรวมตัวกันโดยไม่จำกัดเฉพาะเรื่องการอยู่อาศัยแต่หมายรวมถึงการมีความสนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์ต่อกัน ความเป็นกลุ่ม มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีศักยภาพในการแก้ปัญหา ร่วมกัน มีจุดเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มกันและในการที่จะทำให้กลุ่มที่รวมอยู่เข้มแข็งพอที่จะจัดการกับปัญหาของกลุ่มหรือสมาชิกในกลุ่มได้นั้น ต้องมีอีกมิติหนึ่งในขั้นต่อมาที่จะทำให้ "ชุมชน" กลายเป็น "ชุมชนเข้มแข็ง" หรือ "ประชาสังคม" โดยจะเป็นแนวคิดในลำดับต่อไป

2.2 แนวคิดเรื่องประชาสังคม (Civil Society)

เมื่อชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นในการขับเคลื่อนบางสิ่งบางอย่างให้เกิดขึ้นในกลุ่มคน ไม่ว่าจะกลุ่มคนนั้นๆ จะเริ่มต้นมารวมกันจากที่อยู่อาศัยในอาณาเขตเดียวกันหรือมีความสนใจในบางสิ่งบางอย่าง ร่วมกันในการที่จะเริ่มปฏิบัติการกิจใดๆ ก็ตามร่วมกัน อีกแนวคิดหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องในลำดับต่อมา

คือแนวคิดเรื่อง “ประชาสังคม” ที่ผู้วิจัยจะศึกษาจากตำรา เอกสาร บทความและพรรณนาจากนักคิดในสังคมไทย โดยมีดังนี้

ประชาสังคมมาจากภาษาอังกฤษว่า Civil Society และได้มีผู้ใช้ภาษาไทยเทียบเคียงกันหลายคำ เช่น “สังคมประชาราษฎร์” (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม) , “สังคมนิติราษฎร์” (เสน่ห์ จามริก) , “วิถีประชา” (ชัยอนันต์ สมุทรวณิช) , “อารยสังคม” (อเนก เหล่าธรรมทัศน์) และ “สังคมเข้มแข็ง” (ธีรยุทธ บุญมี) เป็นต้น นักคิดคนสำคัญในสังคมไทยได้ขยายความคำว่า “ประชาสังคม” ในบริบทเงื่อนไขที่มีน้ำหนักแตกต่างกัน โดยรวบรวมได้ดังนี้ (อนุชาติ พวงสำลี , 2541:4-7)

ประเวศ วะสี (2539) ให้ความหมายของคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” ว่า หมายถึงประชาชนจำนวนหนึ่งติดต่อสื่อสารกัน รวมกลุ่มกัน เอื้ออาทรต่อกัน มีความรักมีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันและมีระบบในการจัดการในกลุ่ม และกล่าวในงานเขียน “สังคมชนาภาพและวิชา” ว่า สภาพสังคมไทยในปัจจุบันภาครัฐ (รัฐนาภาพ) กับภาคธุรกิจเอกชน (ธนาภาพ) มีความเข้มแข็งและเชื่อมโยงต่อกันอย่างมาก ซึ่งทำให้สังคมขาดดุลยภาพและเกิดความล้าหลังในการพัฒนาของฝ่ายประชาชนหรือภาคสังคม (สังคมนาภาพ) จึงจำเป็นต้องเกื้อหนุนให้ภาคประชาชนมีความเข้มแข็ง สร้างดุลยภาพทางสังคมด้วยการพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็ง (Community Strengthening) ซึ่งจะนำไปสู่คำขยายที่ตามมา เช่น ชุมชนเข้มแข็ง ความเป็นชุมชน โดยนัยดังกล่าว ประชาสังคมที่เข้มแข็งเกิดจากการมีชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งแม้จะแยกภาคธุรกิจเอกชนออกจากภาคประชาชน แต่ในกลยุทธ์การสร้างชุมชนเข้มแข็งให้ชุมชนก็ยังต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคธุรกิจเอกชน เช่นเดียวกับการต้องการความร่วมมือจากภาครัฐด้วยเช่นกัน

การร่วมมือกันเพื่อสร้างชุมชนที่เข้มแข็งต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ซึ่งพ้องกับแนวคิดของ ธีรยุทธ บุญมี (2536) ที่เห็นว่าสังคมเข้มแข็งจะเน้นที่ลักษณะการกระจาย (Diffuse) พลังทางสังคมที่มาจากทุกส่วน ทุกวิชาชีพ ทุกระดับรายได้ ทุกภูมิภาคของประเทศ

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (2539) ได้ให้ความหมายของ “ประชาสังคม” ว่าไม่ได้หมายถึงชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงคนชนชั้นกลางภาคเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความใกล้ชิดกัน เป็นเครือญาติหรือเป็นลักษณะคุ้นหน้ากัน (face to face relationship) แต่เป็นความผูกพัน (bond)

ของผู้คนที่หลากหลายต่อกันบนพื้นฐานแห่งความร่วมมือ และการแสวงหาการมีส่วนร่วม และด้วยสำนึกที่มีต่อความเป็นพลเมืองหรือ Citizenship นั้นเอง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2539) มองว่า ประชาสังคม หมายถึงทุกๆ ส่วนของสังคมโดยรวมถึงภาครัฐและภาคประชาชนด้วย กล่าวคือทุกฝ่ายเข้ามาเป็น partnership กัน โดยการดำเนินการกิจกรรมกลุ่มขององค์กรต่างๆ โดยยึดเอากิจกรรมเป็นศูนย์กลาง นั่นคือการเน้นไปที่กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของทุกฝ่ายร่วมกันในระดับพื้นที่ (ย่อยๆ) อาจจะเป็นพื้นที่จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เป็นต้น

การเชื่อมโยงกันในทุกกลุ่มทุกภาคสังคมเพื่อร่วมมือกันในการสร้างประชาสังคมหรือชุมชนเข้มแข็งมีมาตั้งแต่ในอดีต (ทิตยา สุวรรณะชญ , 2544) จะเห็นได้จากการที่หน่วยราชการผนวกหมู่บ้านตำบลเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบ จากส่วนราชการไปสู่ภูมิภาค โดยการสนับสนุนให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ อาทิ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น โดยแต่ละกลุ่มจะมีตัวแทนทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานราชการและเกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มด้วย ทำให้เกิดความเชื่อมโยงในสังคม แต่ภาวะดังกล่าวถูกทำให้เปลี่ยนรูปไปเนื่องจากการเข้ามาของลัทธิทุนนิยม ซึ่งเมื่อถึงที่สุดแล้วเกิดปัญหาฟองสบู่แตกทำให้มีการสูญเสียมากมายตั้งแต่สูญเสียความเป็นตัวตน สูญเสียความเป็นชุมชน สูญเสียทรัพยากร ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้มีการหยุดมองคุณภาพของ “ชุมชนเข้มแข็ง” ที่รัฐเป็นผู้วาดภาพไว้ว่าเป็นการพัฒนาที่มีรูปแบบจากบนลงล่าง ซึ่งบางครั้งไม่ได้เกิดจากชุมชนโดยแท้จริง แต่ “ชุมชนเข้มแข็ง” ตามวิถีเดิมคือการพัฒนาตามแนวราบนั่นคือความเท่าเทียมกันในชุมชน (โสภาส ปัญญา , 2542)

จากความหมายและแง่มุมของเรื่อง “ประชาสังคม” จากนักวิชาการไทยข้างต้น สรุปได้ว่าประชาสังคมเป็นการหาทางเลือกในการแก้ปัญหาใดๆ ก็ตามร่วมกันของชุมชน ด้วยการรวมกลุ่มกันเพื่อคิดและปฏิบัติตามกระบวนการ ด้วยพลังของการรวมกลุ่มกันนี้ทำให้เกิดทางออกในการแก้ปัญหาภายในกลุ่มไปจนถึงการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างกลุ่ม ซึ่งสุดท้ายแล้วจะนำซึ่งความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง แสดงว่าการที่จะเป็น “ประชาสังคม” นั้นมีต้นกำเนิดจากการเป็น “ชุมชน” มาก่อนนั่นเอง

2.3 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

แนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ ในประเทศไทยมาช้านาน ตัวอย่างที่มองเห็นได้ง่ายๆ และชัดเจน คือ ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว ที่เกิดขึ้นในหมู่เกษตรกรทั่วประเทศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสาเหตุของการที่ต้อง "ร่วมกัน" ลงแขกเกี่ยวข้าว นั้นเพราะความเห็นพ้องต้องกันว่าถ้าจะเก็บเกี่ยวผลผลิตโดยคนในครอบครัวเดียวอาจจะไม่สำเร็จหรืออาจใช้เวลามาก แต่ถ้ามีการร่วมแรงร่วมใจกันนอกจากจะทำให้ได้งานแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่ติดตามมาด้วยคือการได้กระชับความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน คนหนุ่ม-สาวได้รู้จักกัน คนแก่ได้ถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาให้คนรุ่นหลัง ซึ่งทั้งหมดนี้มาจากการที่ "คน" ได้ใช้ "การสื่อสาร" ในรูปแบบพิธีลงแขกเกี่ยวข้าวเพื่อการ "มีส่วนร่วม" กันปฏิบัติการกิจภายในชุมชน หากจะตีความในเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นว่า "การสื่อสาร" เข้าไปมีบทบาทอย่างไรใน "การมีส่วนร่วม" และสุดท้ายทำไมจึงเข้าไปมีบทบาทในชุมชน จากประเด็นนี้ก่อนที่จะรวบรวมแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจะมุ่งไปที่แง่มุมที่แตกต่างของแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมก่อนเพื่อนำมาปรับใช้ในงานวิจัยครั้งนี้

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดหลักในงานวิจัยที่เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เรียกว่า "การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม" (Participatory Communication) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวมีอยู่ 2 แนวทาง ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2548)

- (1) การที่ประชาชนได้ใช้การสื่อสารทุกรูปแบบเพื่อเป็นเครื่องมือเข้าไปสู่การมีส่วนร่วมในชีวิตสาธารณะ (public life) เพื่อจะนำไปสู่อำนาจในการตัดสินใจอย่างมีอิสระของประชาชน
- (2) การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสาร เช่น การผลิตรายการวิทยุชุมชน ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบเนื้อหาหรือผลิต เป็นต้น

จากการสรุปข้างต้น จะสามารถชี้ชัดได้ว่างานวิจัยเรื่อง กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการก่อตั้งและดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑสถาน "จันเสน" อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นการศึกษากิจกรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการก่อตั้งและจัดการขับเคลื่อน

ให้พิพัตถ์ทักท้วงอันดำรงอยู่ ซึ่งพ้องกับแนวทางที่ 1 ที่มองว่าการสื่อสารเข้ามาเป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกันนั่นเอง ต่อจากนี้ผู้วิจัยจะเรียบเรียงแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยจะเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจใน “การมีส่วนร่วม” ดังนี้

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยทั่วไปจะมีความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้ จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญาและความสามารถในการตัดสินใจ กำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นทั้งวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543)

การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปแบบการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองเป็นตัวของตัวเอง (ทวีทอง หงส์วิวัฒน์, 2527)

เออวิล วิลเลียม (อ้างถึงใน ปิยนุช พุทธิรัตน์, 2545) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นที่การมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญของประชาชนแก้ปัญหาร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (อ้างถึงใน วิภาวี ธีรสุวรรณ, 2546) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนนั้นได้เกิดจากแนวคิด 3 ประการ คือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของบุคคล ซึ่งพัฒนาเป็นความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนร่วม

2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่มีอยู่

3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนให้ไปในทิศทางที่ปรารถนา

รอม พี ยาแดฟ (Rom P Yadav อ้างใน เพ็ญฟ้า คณานุรักษ์, 2530) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง การร่วมมือของประชาชนด้วยความตั้งใจและสมัครใจไม่ถูกบังคับ ซึ่งกระบวนการความร่วมมือของประชาชนนั้นต้องมีความรู้สึกดังต่อไปนี้

1. การเข้าร่วมในการตัดสินใจตกลงใจ

2. การเข้าร่วมในการดำเนินการของแผนและโครงการพัฒนา

3. การเข้าร่วมในการติดตามและประเมินผลโครงการและแผนงานของการพัฒนา

4. การเข้าร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา

ปรัชญา เวสารัชช (2528) กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมว่ามี 4 รูปแบบ ดังนี้

1. ร่วมแสดงความคิดเห็นผ่านการพูด เขียน หรือการสื่อความหมายในรูปแบบอื่นๆ ซึ่งการแสดงความคิดเห็นอาจเกิดขึ้นในขั้นตอนใดก็ได้

2. ร่วมสละทรัพยากรทางวัตถุ โดยการให้ยืมหรือให้ เงิน วัสดุ กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน หรือการใช้ประโยชน์จากสถานที่หรืออุปกรณ์ต่างๆ

3. การร่วมสละแรงกายในกิจกรรมนั้นๆ

4. ร่วมสละเวลา เช่น ในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การเข้าประชุม เป็นต้น

อคิน รพีพัฒน์ (2527) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนว่ามีขั้นตอน ดังนี้

1. การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข

2. การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา

3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน

4. การประเมินผล

คำว่า “การมีส่วนร่วม” แม้จะมีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายและแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล แต่ก็สามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเองนั้น จะต้องเกิดจากความสมัครใจ ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ สุดท้ายแล้วจะสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นตนเองได้อย่างเหมาะสมกับวิถีชีวิต ซึ่งเป็นแนวทางของการปกครองระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง เมื่อเห็นภาพของ “การมีส่วนร่วม” ชัดเจนขึ้นแล้ว ลำดับต่อไปจะนำเข้าสู่แนวคิดเรื่อง กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจว่าเหตุใด “การสื่อสาร” จึงเข้ามามีบทบาทในเรื่อง “การมีส่วนร่วม” ได้และเกี่ยวข้องกับอย่างไรกับงานวิจัยนี้

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารที่เข้ามามีบทบาทอย่างมากในงานพัฒนาชุมชน เพราะเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เน้นให้ “ประชาชน” ผู้ที่เป็นเป้าหมายที่สำคัญในงานพัฒนาได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการมากยิ่งขึ้น ซึ่งผลที่ได้มักจะยิ่งยืนกว่าการพัฒนาที่มาจากรูปแบบการสื่อสารแบบบนลงล่างที่ส่วนใหญ่มักเกิดจากความคิดของหน่วยราชการมากกว่าเกิดจากปัญหาหรือความต้องการของชุมชนที่แท้จริง การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมช่วยให้ทุกฝ่ายได้ร่วมกันคิด ร่วมกันแก้ไขปัญหา ร่วมกันดำเนินการ ร่วมกันรับผิดชอบและรับรู้ถึงสถานการณ์ในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ “การมีส่วนร่วม” ยังสามารถทำให้เกิด “ความรู้สึก” ต่างๆ ด้วย อันได้แก่

1. ความรู้สึก “เป็นเจ้าของ” (sense of belonging) ซึ่งเป็นเสมือนเหรียญสองด้าน ในด้านหนึ่ง ความรู้สึกเป็นเจ้าของจะนำมาซึ่งความสนใจห่วงใยดูแลรักษา แต่ในอีกด้านหนึ่ง ความรู้สึกการเป็นเจ้าของ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เป็นเจ้าของมีอำนาจที่สามารถจะเข้าไปจัดการกับสิ่งของหรือเรื่องราวนั้นได้ ซึ่งก็คือการเข้ามามีส่วนร่วมได้นั่นเอง (กาญจนา แก้วเทพ, 2546)

2. กระบวนการมีส่วนร่วมยังทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่หลากหลาย อันมาจากการร่วมกันแสดงความคิดเห็นและความต้องการในกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม เพราะในการหาทางออกในแต่ละท้องถิ่น ไม่จำเป็นต้องมีสูตรที่ตายตัวเหมือนกันหมด แต่ในแต่ละท้องถิ่นก็จะสอดแทรกภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตเข้าไปได้อีกด้วย

3. ความรู้สึกเกี่ยวข้องและผูกพัน (concern) ที่มาจากการรับฟังข่าวสารในปริมาณที่มากขึ้นจน นำความรู้สึกผูกพันเกี่ยวข้อง ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงความคิดเรื่องต่างๆ เข้ามาสูตนเองและเข้ามามี ส่วนร่วมในที่สุด

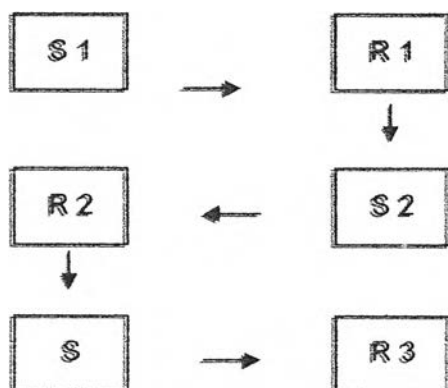
นอกเหนือจากการมีส่วนร่วมที่ได้กระตุ้น "ความรู้สึก" ต่างๆ ดังกล่าวนั้น การมีส่วนร่วมยังสามารถผลักดันให้เกิดการลงมือกระทำได้ ซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่ดีที่สุดที่จะทำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจ ของพลังทางสังคมนั่นเอง ซึ่งเมื่อสังเกตดูให้ดีจะพบว่า "การสื่อสาร" นั้นสอดแทรกอยู่ในทุกกระบวนการ นั้นเอง (กาญจนา แก้วเทพ, 2547)

รูปแบบการสื่อสารที่สร้างโอกาสการมีส่วนร่วม

ในวงการนิเทศศาสตร์ มักจะแบ่งประเภทการสื่อสารออกเป็น 2 แบบจำลองใหญ่ๆ คือ 1. แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission) และ 2. แบบจำลองเชิงพิธีกรรม (Ritualistic) ตาม ภาพจำลอง ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2546)

แผนภาพที่ 1 แบบจำลองเชิงการถ่ายทอด

แผนภาพที่ 2 แบบจำลองเชิงพิธีกรรม

คุณลักษณะ (Attribute) สำคัญๆ ของแบบจำลองทั้งสองมีดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงคุณลักษณะของแบบจำลองเชิงถ่ายทอดกับแบบจำลองเชิงพิธีกรรม

แบบจำลองเชิงถ่ายทอด	แบบจำลองเชิงพิธีกรรม
1. เป้าหมายหลักคือการถ่ายทอดข่าวสาร เพื่อการโน้มน้าวใจผู้รับสาร	1. เป้าหมายหลักคือการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ส่งและผู้รับสาร (shared meaning)
2. ความสำคัญของการสื่อสารจึงขึ้นอยู่กับผู้ส่ง (sender-centered)	2. ความสำคัญอยู่ที่ผู้ส่งและผู้รับสารซึ่งต้องทำความเข้าใจกันและกัน
3. ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบทางเดียว (one-way flow) และเป็นแนวตั้ง (vertical)	3. ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบสองทาง (two-way flow) และเป็นแนวระนาบ (horizontal)
4. บทบาทของการเป็นผู้ส่งและผู้รับจะตายตัวตลอดการสื่อสาร	4. บทบาทของผู้ส่งและผู้รับจะสลับสับเปลี่ยนกันไม่มีการผูกขาด
5. ผลลัพธ์ของการสื่อสาร เมื่อสิ้นสุดกระบวนการ ผู้รับสารจะรู้ข่าวสาร หรือเห็นคล้ายตามผู้ส่ง	5. หลังจากการสื่อสารสิ้นสุดลงแล้ว ทั้งผู้ส่งและผู้รับสารจะแลกเปลี่ยนข่าวสารและความคิดเห็นของกันและกัน

1. แบบจำลองเชิงถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission) มีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว (one-way communication) คือ มีการถ่ายทอดข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร โดยบทบาททั้งผู้ส่งและผู้รับนั้นจะตายตัว และหลังจากสื่อสารผ่านช่องทาง/สื่อต่างๆ แล้ว ผู้รับสารก็จะรับรู้/คิดตามตามผู้ส่งสารที่ต้องการ ซึ่งนั่นหมายความว่าผู้ส่งสารจะเป็นผู้ควบคุมกระบวนการสื่อสารเป็นส่วนใหญ่และผู้รับสารนั้นก็มีส่วนร่วมเพียงแคเป็นผู้รองรับข่าวสารที่ถูกถ่ายทอดไปเท่านั้น

2. แบบจำลองเชิงพิธีกรรม (Ritualistic) มีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบ 2 ทาง (two-way communication) โดยที่ทั้งผู้ส่งและผู้รับสารจะสลับบทบาทกันไปมา หลังจากการสื่อสารคู่การสื่อสารทั้งสองฝ่ายก็จะเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารกันและกันแบบคนละครึ่งทาง (share meaning) ดังนั้นแบบจำลองเชิง

พิธีกรรมนี้จึงเปิดโอกาสให้คู่การสื่อสารทั้งสองฝ่ายมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารได้มากกว่าแบบจำลองเชิงถ่ายทอดข่าวสาร

เมื่อทราบถึงรูปแบบแบบจำลองการสื่อสารที่สร้างโอกาสในการมีส่วนร่วมมากที่สุด ลำดับต่อไป จะโยงเข้าสู่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมตามองค์ประกอบของการสื่อสารดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ 25 ปีนิติศาสตร์พัฒนาการ : บทบาทและทิศทางต่อสังคมไทย) ได้เคยเรียบเรียงไว้ ดังนี้

องค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่ S (Sender=ผู้ส่งสาร) M (Message=เนื้อหาสาร)
C (Channel=ช่องทางการสื่อสาร) R (Receiver=ผู้รับสาร)

S (Sender=ผู้ส่งสาร) และ R (Receiver=ผู้รับสาร) ในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้น ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารจะสลับบทบาทกันไปมา กล่าวคือมีการตอบโต้และแลกเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลา รูปแบบการสื่อสารลักษณะนี้ ยกตัวอย่างเช่น การเสวนาชุมชน ที่ชาวบ้านได้เป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารนั่นเอง สิ่งที่จะต้องพิจารณาในประเด็นนี้คือการสังเกตว่ามีผู้มีส่วนได้/ส่วนเสีย (stakeholder) กับเรื่องดังกล่าวมาเข้าร่วมกระบวนการสื่อสารหรือไม่ จะต้องไม่ปล่อยให้มีการระบุว่าใครเป็นผู้ส่งสารหรือผู้รับสาร เพราะกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้นจะต้องไม่แยกบทบาททั้งสองออกจากกันเด็ดขาดแต่จะต้องสลับกันไปมา K.Nair (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ,เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ 25 ปีนิติศาสตร์พัฒนาการ : บทบาทและทิศทางต่อสังคมไทย) กล่าวว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้นเป็นการทำงานเป็นทีม (teamwork) มี 2 มิติที่ซ้อนกันอยู่คือมีทั้งกระบวนการทำงานร่วมกันและการประสานความรู้ของทุกคนเข้าด้วยกัน ซึ่งต้องใช้รูปแบบการหารือ/เสวนาจะสนองประโยชน์ได้มากที่สุด

M (Message=เนื้อหาสาร) เนื้อหาของสารนั้นจะต้องมีลักษณะเฉพาะที่เรียกว่า Liberative content คือ เนื้อหาของสารที่สอดคล้องทั้งในแง่ประเด็นและวิถีชีวิตของชุมชน เนื้อหาดังกล่าวจะต้องสามารถตอบสนองความต้องการและทำให้คนในชุมชนนำความรู้จากสารนั้นไปปรับใช้ได้ นอกจากนั้นเนื้อหาของสารจะต้องสามารถยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนได้ เพราะเนื้อหาทั้งหมดจะมาจาก การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในกลุ่มและสุดท้ายกลุ่มจะเป็นผู้ตัดสินใจ (group decision) นอกจากนี้อีกสิ่งหนึ่งที่ต้องพิจารณาคือการใช้เนื้อหาที่สะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มออกมา เช่น เป็น

ประเด็นของท้องถิ่น การสอดแทรกวัฒนธรรมของชุมชน จะทำให้ผู้ร่วมสื่อสารเกิดความรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ "เรา" จริงๆ

C (Channel=ช่องทางในการสื่อสาร) ช่องทางหรือตัวสื่อ มีปัจจัยส่งเสริม/อุปสรรค คือ ความต่อเนื่องและโอกาสในการสื่อสารต่อกัน ซึ่งจะส่งผลต่อความรู้สึกผูกพัน ซึ่งความรู้สึกดังกล่าวมีความสำคัญต่อคนไทยมาก ในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้นต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอจึงจะเกิดความรู้สึกผูกพันขึ้นมาได้ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือเรื่องของ "โอกาสในการเข้าถึง" ไม่ว่าจะในด้านกายภาพ เช่น คลื่นวิทยุที่ไม่สามารถเข้าไปในบริเวณภูเขา หรือปัจจัยด้านใดๆ ก็ตาม สิ่งที่ช่องทางหรือตัวสื่อจะต้องพิจารณาถึงการสร้างความรู้สึกที่ว่าทุกคน "มีส่วนร่วม" ได้นั้นเอง รวมถึงเรื่องของการพิจารณาถึง "กระบวนการ" และ "ผลลัพธ์" ด้วย ว่าที่สุดแล้วต้องเน้นที่ "กระบวนการ" ว่าในการหาข้อสรุปนั้น จะต้องให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมได้มากที่สุดจริงๆ นอกจากนี้ยังต้องแสวงหา "ช่องทางประจำ" และ "ช่องทางเฉพาะกิจ" ที่เหมาะสมและสะดวกใจสำหรับทุกๆ คนเพื่อประสิทธิภาพสูงสุดของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

นอกจากการทำความเข้าใจในเรื่องของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมผ่านองค์ประกอบการสื่อสารแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่เป็นข้อนำสังเกตคือ "บุคคล" ว่าบุคคลประเภทใดที่มีแนวโน้มจะเข้าร่วมในกระบวนการมีส่วนร่วมที่มีแนวคิดรากฐานมาจากปรัชญาแบบประชาธิปไตย ปาริชาต สถาปิตานนท์ (อ้างถึงในกาญญา แก้วเทพ, 2547) ได้ประมวลคุณสมบัติบางประการไว้ ดังนี้

1. ควรมีความหลากหลาย ทั้งในเชิงอายุ เพศ ประสบการณ์ อาชีพ สถานภาพทางสังคม ฯลฯ ยิ่งมีความหลากหลายมากเท่าใด ก็จะยิ่งเท่ากับบุคคลเหล่านั้นได้เป็นช่องทางในการสะท้อนความต้องการของคนแต่ละกลุ่มที่มีความคิดและผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน

2. ความสมัครใจของผู้สื่อสาร เป็นที่เข้าใจในขั้นต้นของเรื่องการมีส่วนร่วมอยู่แล้วว่าการมีส่วนร่วมนั้นต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มิใช่การใช้อำนาจสั่งการ การว่าจ้าง การหลอกลวงให้เข้าร่วม ฯลฯ โดยที่ความสมัครใจนั้นอาจจะมาจากความสนใจ ความศรัทธาในประเด็น ความเห็นแก่ประโยชน์สาธารณะ ฯลฯ

3. เป็นบุคคลที่ไม่ยึดมั่นในอัตตา ไม่ถือเอาความคิดเห็นของตนเป็นเป็นสำคัญและเป็นบุคคลที่เชื่อถือในกระบวนการของกลุ่มและพลังของกลุ่ม กล่าวคือ มีจิตใจและวิถีคิดแบบนักประชาธิปไตยโดยนั่นเอง

แม้ว่าในสถานการณ์จริงบุคคลที่เข้าร่วมในการมีส่วนร่วมนั้น อาจจะยังไม่มีคุณสมบัติดังกล่าวครบถ้วน แต่ด้วยเมื่อลงมือกระทำแล้ว คุณสมบัติต่างๆ นั้นจะเพิ่มพูนขึ้นมาได้ในที่สุดนั่นเอง อย่างไรก็ตามในการมีส่วนร่วมตามบทบาทต่างๆ ในชุมชนนั้น อาจจะต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในลำดับต้นๆ คือจะต้องไม่ผูกขาดบทบาทโดยคนใดคนหนึ่งหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เพราะหากเป็นเช่นนั้นจะผิดจากรูปแบบของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมทันที และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้นไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบที่ตายตัวหรือเป็นแบบแผน ทุกขั้นตอนสามารถปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นได้ เพราะใน “การมีส่วนร่วม” เป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อน มีพลวัต สามารถสังเกตได้โดยคนที่เฝ้าดู แต่กำหนดรูปแบบโดยคนที่ถืออำนาจ แม้ว่าการมีส่วนร่วมจะเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการพัฒนา แต่การขับเคลื่อนประชาชนระดับรากหญ้าให้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องต่างๆ ก็เป็นงานไม่เล็กและไม่ง่าย คำว่า “การมีส่วนร่วม” เป็นคำที่หลากหลาย มีผู้ให้คำจำกัดความไว้มากมาย รูปแบบและวิธีการ “การมีส่วนร่วม” จะเปลี่ยนแปลงไปตามประสงค์ของผู้ที่นำไปใช้ ประกอบกับความแตกต่างในแต่ละพื้นที่และขึ้นกับช่วงเวลาด้วย (Shirley A. White, 1994)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เข้าไปมีบทบาทในงานพัฒนาชุมชน ในอันที่จะระดมพลังชุมชนในการพัฒนาในด้านต่างๆ และในแต่ละชุมชนแม้จะห่างไกลความเจริญแค่ไหนก็มีความสนใจในการสื่อสารที่จะสร้างการมีส่วนร่วม เพราะในการปฏิบัติการดังกล่าวจะนำมาซึ่งสิ่งที่ดีในชุมชน ไม่ทางตรงก็โดยอ้อม สิ่งที่เป็นอุปสรรคคือการขาดความรู้ความเข้าใจ อีกประการหนึ่งคือ การคิดว่าความรู้แบบภูมิปัญญาพื้นถิ่นไม่มีความหมายอะไร ดังนั้น นักพัฒนาหรือผู้นำชุมชนจะต้องเสริมความมั่นใจให้แก่ชาวบ้านที่เข้าร่วมว่าความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งล้ำค่าของชุมชน และจากกระบวนการปฏิบัติงานจะนำมาซึ่งความสัมพันธ์อันดีในชุมชน เสริมสร้างให้เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งเพราะทุกคนที่เข้าร่วมได้มีความเข้าใจตรงกัน อันมาจากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั่นเอง

2.4 แนวคิดเรื่องการสื่อสารในกลุ่ม (Group Communication)

ในการศึกษาเรื่อง "ชุมชน" ที่เกิดจากการรวมตัวกันของคนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่ว่าจะทางใดก็ตามและได้มารวมตัวกันเพื่อ "มีส่วนร่วม" ต่อกัน ในการปฏิบัติภารกิจ สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการวิจัยครั้งนี้คือแนวคิดเรื่อง "กลุ่ม" โดยผู้วิจัยจะศึกษาและรวบรวมจากนักการสื่อสารคนสำคัญและนักวิจัย โดยเรียบเรียงไว้ ดังนี้

"กลุ่ม" จัดเป็นบริบททางการสื่อสารประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต เหตุผลของการที่มนุษย์มารวมกันเป็นกลุ่มและต้องการให้ผู้อื่นเข้ามาเป็นสมาชิกในกลุ่มนั้น William Schutz (อ้างถึงใน อรรถวณิช ปิณฑน์โอวาท, 2541) กล่าวไว้ว่าเกิดจากมนุษย์แต่ละคนมีความต้องการสัมพันธภาพกับผู้อื่น ซึ่งหากความต้องการทางสัมพันธภาพนี้ไม่ได้รับการตอบสนองของมนุษย์จะเป็นว่า ความต้องการนี้จำแนกได้เป็น 3 อย่าง คือ

1. ความต้องการจะมีพวก (inclusion) คือ ต้องการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่นและจะอ้างสัมพันธภาพนั้นไว้ โดยต้องการจะ "เกี่ยวข้อง" "รวมพวก" "สังกัด" "เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน" และจะไม่ต้องการจะ "แตกฝูง" "โดดเดี่ยว"

2. ความต้องการที่จะมีอำนาจและควบคุม (control) เพราะในสัมพันธภาพที่เกิดขึ้นระหว่างกันและกันของบุคคลนั้นย่อมมี "ผู้นำ" และ "ผู้ตาม" ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ต่อกันภายในกลุ่มที่มีการสื่อสารร่วมกัน

3. ความต้องการที่จะรักผู้อื่นและต้องการให้ผู้อื่นรักตน (affection) หมายถึง ความรักในหลากหลายมิติ อาจเป็นรักระหว่างเพศ รักระหว่างวัย หรือรักใคร่ปรองดองกันฉันญาติ มิตร เป็นต้น

จากความต้องการดังกล่าวข้างต้นที่ทำให้เกิด "กลุ่ม" ตามที่ Schutz ได้กล่าวไว้ นั้น จะเป็นการทำหน้าที่ของ "กลุ่ม" ในการตอบสนองทางด้านอารมณ์-สังคม (social emotional function) ซึ่งนอกจากนี้แล้ว กลุ่มยังทำหน้าที่รับผิดชอบต่องานหรือภารกิจ ซึ่งทำให้กลุ่มเกิดการรวมตัวกันและดำเนินการให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เรียกว่า กลุ่มตอบสนองหน้าที่ด้านการงาน (task function)

ลำดับต่อไปจะเสนอแนวคิดจากนักการสื่อสาร นักวิชาการ นักวิจัย ที่ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับกลุ่ม รวมถึงเรื่องการสื่อสารในกลุ่ม ดังต่อไปนี้

Infante และคณะ (1997) ได้กล่าวถึง "กลุ่ม" โดยให้ความสำคัญในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกในกลุ่มและให้ความหมายของ "การสื่อสารกลุ่ม" (Small group communication) ว่าหมายถึง การสื่อสารที่เกิดจากการรวมตัวกันของบุคคล 3-15 คน โดยประมาณ สมาชิกในกลุ่มสามารถผลัดเปลี่ยนหน้าที่จากผู้รับสารไปเป็นแหล่งสารได้ด้วยความสะดวกสบายอย่างสัมพันธ์กัน

Edgar Schein (อ้างถึงใน พงศ์ศักดิ์ ศุภรสัท, 2536 : 16) ได้ให้คำจำกัดความของกลุ่มว่า กลุ่มเป็นบุคคลจำนวนหนึ่งติดต่อสื่อสารระหว่างกันในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และมีจำนวนน้อยพอที่จะทำให้บุคคลแต่ละคนติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นได้ทั้งหมดและเป็นการติดต่อสื่อสารแบบเผชิญหน้า

Cragan และ Wright (อ้างถึงใน อรวรรณ ศิริสวัสดิ์, 2543 : 18) กล่าวถึงกลุ่ม (small group) ว่าเป็นการรวมตัวกันของคนจำนวนหนึ่ง มีการสื่อสารและปฏิสัมพันธ์แบบเห็นหน้าค่าตากันในช่วงเวลาหนึ่ง โดยมีเป้าหมาย แนวปฏิบัติ และการพัฒนารูปแบบการสื่อสาร (Communication) เพื่อไปสู่เป้าหมายร่วมกัน

McQuail (อ้างถึงใน อรวรรณ ปิณฑธนโอวาท, 2542 : 285) ได้ให้ความหมายของกลุ่มว่ากลุ่มเป็นการรวมตัวของบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกัน มีความสนใจร่วมกันหรือมีการแสดงออกร่วมกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยได้รับอิทธิพลหรือผลกระทบจากกันและกัน

หลุยส์ จัปาทาศ (อ้างถึงใน ปิยนุช พุทธิรัตน์, 2545 : 21) ได้จำแนกการก่อตั้งกลุ่มเป็น 2 ประเภท คือ กลุ่มแบบเป็นทางการและกลุ่มไม่เป็นทางการ ดังนี้

1. กลุ่มแบบเป็นทางการ (Formal Group) เป็นกลุ่มที่มีกฎเกณฑ์เป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อให้การดำเนินการเป็นไปอย่างเป็นระเบียบ การปฏิบัติตนของสมาชิกในกลุ่มย่อมเป็นไปตามข้อตกลงหรือระเบียบปฏิบัติ เช่น กลุ่มข้าราชการ หน่วยงาน สมาคม เป็นต้น

2.กลุ่มแบบไม่เป็นทางการ (Non-formal Group) เป็นกลุ่มที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับกลุ่มแบบเป็นทางการ กล่าวคือ เป็นกลุ่มที่ไม่มีกฎเกณฑ์ใดวางไว้อย่างตายตัว ไม่มีพิธีรีตอง เช่น กลุ่มเพื่อนฝูงที่มาพบปะกัน กลุ่มครอบครัว กลุ่มกีฬา เป็นต้น

ในแง่ของปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มของประชาชน World Health Organization (อ้างถึงใน เฟื่องฟ้า คุณารักษ์,2530) ได้เสนอปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ประการคือ

1.ปัจจัยของสิ่งจูงใจ จากสภาพความเป็นจริงของชาวบ้านที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ทั้งในแง่การร่วมแรง ร่วมทรัพยากร หรืออื่นๆ มีอยู่ 2 ประการคือ

- การมองเห็นว่าตนจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในสิ่งที่ตนทำไป ซึ่งถือเป็นการกระตุ้นให้เกิดสิ่งจูงใจ
- การได้รับการบอกกล่าวหรือชักชวนจากเพื่อนให้เข้ามามีส่วนร่วมโดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องของการก่อให้เกิดมีสิ่งจูงใจ

2.ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม แม้ว่าจะเห็นประโยชน์ของการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม แต่ก็ไม่อาจจะเข้ามาร่วมกิจกรรมได้ เนื่องจากไม่เห็นช่องทางของการเข้าร่วมหรือเข้าร่วมแล้วไม่ได้รับผลดังที่คาดหวัง เนื่องจากการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นมิได้มีการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ กฎระเบียบแบบแผนและลักษณะของการทำงาน เป็นต้น ดังนั้น ปัจจัยพื้นฐานทางโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมจึงควรมีลักษณะดังนี้ คือ

- เปิดโอกาสให้ทุกๆ คนและทุกๆ กลุ่มในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการเข้าร่วมอาจจะอยู่ในรูปของการมีตัวแทน หรือเข้าร่วมโดยตรงก็ได้
- ควรมีกำหนดเวลาที่แน่ชัดเพื่อผู้เข้าร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้ตามสภาพเป็นจริงของตน
- กำหนดลักษณะกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

3.ปัจจัยอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม โดยปกติที่ผ่านมาในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง แม้ว่าประชาชนจะเห็นด้วยและมีโอกาสมีส่วนร่วมแต่ก็ไม่อาจกำหนดเป้าหมาย

และวิธีการหรือผลประโยชน์ของกิจกรรม แต่จะขึ้นอยู่กับข้อกำหนดและการจัดสรรของ
เจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งไม่อาจจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

อย่างไรก็ตามในการทำงานร่วมกันของประชาชนตามแนวคิดของการมีส่วนร่วมก็ยังไม่
สามารถขาดผู้นำในการดำเนินการต่างๆ ไปได้

จากคำนิยามและแนวคิดดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นภาพรวมของลักษณะของกลุ่ม รูปแบบของ
กลุ่มและการเข้ามามีส่วนร่วมในการรวมกลุ่ม จากการให้ความหมายของนักการสื่อสาร นักวิชาการ
และนักวิจัย ที่ทำให้เห็นภาพว่ากลุ่มคือกรรวมตัวกันของบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกัน มีการ
ติดต่อสื่อสารกัน มีเป้าหมายร่วมกัน แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือในการทำงานร่วมกันของกลุ่มจะ
ไม่สามารถขับเคลื่อนไปได้เลยถ้าขาดผู้นำของกลุ่ม

กรณีการ์ อัสวทรเดชา (2546 : 74) ได้ให้กล่าวถึงลักษณะของผู้นำ (Leadership) ในการ
ตัดสินใจในกลุ่มว่าแบ่งผู้นำออกเป็น 3 ลักษณะดังนี้

1. ผู้นำที่ใช้อำนาจ (Authoritarian leader) ว่าเป็นผู้นำที่มีลักษณะเป็นผู้ตัดสินใจ
นโยบาย กำหนดงานและมอบหมายงาน วางตารางเวลาทำงานและเป็นผู้สั่งงาน

2. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic leader) ว่าเป็นผู้นำที่มีลักษณะที่ช่วยให้
สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของกลุ่ม จัดลำดับความสำคัญ นโยบายและกระบวนการ

3. ผู้นำแบบปล่อยตามใจชอบ (Laissez-faire) เป็นผู้นำที่ไม่ได้ให้แนวทางใดๆ แก่กลุ่ม
ถ้ามีผู้นำลักษณะนี้จะถือว่ากลุ่มไม่มีผู้นำก็ได้

นอกจากนี้ยังเสริมเรื่องหน้าที่ของผู้นำด้วยว่าผู้นำมีหน้าที่ทำงานให้กลุ่มและนำไปสู่สมาชิกใน
กลุ่ม ปฏิบัติหน้าที่ตามภารกิจและอีกหน้าที่หนึ่งคือการสร้างบรรยากาศ (หมายถึงการสร้างปฏิสัมพันธ์
ระหว่างบุคคล สร้างความพึงพอใจในการรวมกลุ่มของสมาชิก ทำให้สมาชิกในกลุ่มยังพอใจที่จะอยู่ใน
กลุ่มต่อไป) กลุ่มบางกลุ่มมีผู้นำเพียงคนเดียว บางกลุ่มมีผู้นำด้านความคิดกับผู้นำที่สร้างบรรยากาศ
อยู่ร่วมกัน ในกลุ่มที่สมาชิกมีวุฒิภาวะมักจะทำหน้าที่ผู้นำพอๆ กันทั้งกลุ่ม จะไม่มีใครเด่นไปกว่าใคร

Gay Lumsden และ Donald Lumsden (1998 : 30) ได้อธิบายว่าผู้นำจะมาจาก 2 ช่องทาง คือ

1. ผู้นำที่มาจากการจัดตั้ง
2. ผู้นำที่เกิดโดยสถานการณ์

โดยผู้นำทั้ง 2 แบบนี้จะแตกต่างกันทั้งในแง่ของพฤติกรรมและตำแหน่ง กล่าวคือ ผู้นำที่มาจากการจัดตั้งหากทำงานไม่มีประสิทธิภาพจะทำให้สมาชิกหมดศรัทธาและถูกถอดถอนได้ง่ายกว่า ผู้นำที่เกิดขึ้นโดยสถานการณ์ว่าผู้นำแบบดังกล่าวจะสามารถโน้มน้าวใจสมาชิกให้เห็นไปในทางเดียวกันได้มากกว่า

ยงยุทธ เกษสาคร (2541) สรุปถึงการสร้างแรงจูงใจของผู้นำว่า วิธีที่ผู้นำจะผสมผสานจิตใจผู้ใต้บังคับบัญชามีหลายวิธี แต่วิธีที่ได้รับความสนใจมากที่สุด คือ การสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นในกลุ่ม กล่าวคือกลุ่มต้องขับเคลื่อนไปในทิศทางเดียวกัน มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทุกส่วนของกลุ่มต่างก็มีภาระหน้าที่ในการรับผิดชอบ ผู้นำต้องเข้าใจในธรรมชาติของบุคคลในกลุ่มว่ามีความมุ่งหวังสิ่งใดในการบรรลุวัตถุประสงค์แล้วจึงนำความมุ่งหวังดังกล่าวมาเป็นสิ่งกระตุ้นเพื่อให้การทำงานเดินหน้าต่อไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ในการศึกษาทางวาทวิทยาที่มีการศึกษาถึงเรื่องการวิเคราะห์วาทะด้วยการใช้หลักของอริสโตเติล ที่เน้นบุคลิกของผู้พูด โดยในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะจัดว่าผู้พูดคือผู้ที่ผู้นำในการโน้มน้าวใจให้เกิดการมีส่วนร่วมในการก่อตั้งและดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑ์ ซึ่งการวิเคราะห์โดยอิงหลักอริสโตเติล โดยเน้นที่บุคลิกของผู้พูดมีรายละเอียด ดังนี้ (อรวรรณ ปีลันธนโสภาท.2539)

อริสโตเติลกล่าวว่าบุคลิกของผู้พูดเป็นสาเหตุของการโน้มน้าวที่สำคัญของการพูด เขาอธิบายว่าผู้พูดจะโน้มน้าวใจผู้ฟังได้ด้วยปัจจัยสามอย่าง คือ

1. บุคลิกของผู้พูด
2. อารมณ์และความรู้สึกที่ผู้พูดจะก่อให้เกิดในผู้ฟัง
3. เหตุผลที่ผู้พูดจะหยิบยกมาเสนอผู้ฟัง

เมื่อผู้ฟังไม่รู้จริงในเรื่องที่ฟัง เมื่อความเห็นได้ถูกแบ่งแยก เมื่อนั้นบุคลิกของผู้พูดจะมีความหมายมากและบุคลิกของผู้พูดเป็นวิธีการที่มีผลมากที่สุดในการโน้มน้าวใจ

การโน้มน้าวใจมาด้วยบุคลิกมาจากเหตุ 3 ประการ

1. ผู้พูดเป็นผู้ที่มีปัญญาลึกซึ้ง เจียบแหลม มีไหวพริบเชาว์ปัญญา กอปรด้วยวิจรรณญาณเป็นอย่างดี ตรงกับคำว่า Intelligence นั่นคือต้องไม่มีความเห็นที่ผิดๆ หรือไม่แสดงความเห็นหรือให้คำแนะนำที่เหลวไหลไร้สาระ

2. ผู้พูดต้องแสดงให้เห็นว่ามีความปรารถนาดีต่อผู้ฟัง มีความตั้งใจจริงที่จะรักษาประโยชน์ให้ผู้ฟัง ตรงกับคำว่า good will

3. ผู้พูดต้องแสดงให้เห็นว่ามีนิสัยดี มันอยู่ในศีลธรรม ตรงกับคำว่า good character โดยอริสโตเติลกล่าวว่า ผู้พูดต้องมันอยู่ในศีลธรรม เรียกว่ามีคุณความดี (virtue) ซึ่งคุณความดีนั้นแบ่งเป็นหลายประเภท อันได้แก่ การรักความยุติธรรม (justice) ความกล้าหาญ (courage) การรู้จักยับยั้งชั่งใจ (temperance) ความมีใจเมตตาากรุณา (magnanimity) ความโอบอ้อมอารี (magnificence) ความรักในเสรีนิยม (liberality) ความสุภาพ (gentleness) ความรอบคอบ (prudence) ความสุขุม (wisdom) นอกจากนี้ผู้ที่มีความซื่อสัตย์สุจริตพูดจริงทำจริง รักษาคำพูด ก็ถือได้ว่าเป็นผู้ที่มี good character เช่นกัน

ในส่วนของกระบวนการเกิดกลุ่ม นักวิชาการหลายท่านได้สรุปไว้ในแนวทางเดียวกันดังนี้

1. ขั้นก่อตัวของกลุ่ม เกิดจากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น จนกระทั่งกลายเป็นการกระตุนจิตสำนึกถึงสิ่งที่เผชิญอยู่

2. ขั้นดำเนินการเคลื่อนไหวหรือขั้นรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่ม เป็นขั้นที่สืบเนื่องจากขั้นก่อตัว ในขั้นนี้จะเริ่มมีการวางแผน วางระเบียบแนวทางในการปฏิบัติการกิจต่างๆ ในกลุ่ม

3. ขั้นการเจริญเติบโตและขั้นขยายกิจกรรมของกลุ่ม ในขั้นนี้จะมีการระดมกำลังทรัพยากรจากภายในและภายนอกกลุ่ม ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังพัฒนาไปถึงการสร้างเครือข่ายด้วย

การสื่อสารในกลุ่มคือลักษณะของการที่สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมและมีปฏิสัมพันธ์ในการสื่อสาร ซึ่งเป็นการสื่อสาร 2 ทางและสลับบทบาทไปมาระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร เมตตา กฤตวิทย์ (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์:337-341) ได้สรุปถึงการสื่อสารภายในกลุ่มไว้ ดังนี้

1. การสื่อสารกลุ่มที่มุ่งในด้านการงาน (Task Oriented Group) คือ การสื่อสารที่จะมุ่งผลักดันหรือส่งเสริมให้สมาชิกเกิดความสำเร็จในการทำงานตามที่ตั้งเป้าหมายไว้
2. การสื่อสารที่มุ่งในด้านการสร้างและรักษาสัมพันธภาพ (Maintenance Oriented Group) คือ การสื่อสารในกลุ่มที่มุ่งส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อกัน

รูปแบบของการสื่อสารภายในกลุ่มนั้นมีหลายรูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการสื่อสารกัน เช่น หากต้องการให้ถ่ายทอดความรู้จะใช้การประชุมชี้แจงต่อหน้ากลุ่ม การบรรยายกลุ่ม หรือถ้าต้องการจะระดมความคิดจะใช้รูปแบบการประชุมกลุ่ม ซึ่งการประชุมกลุ่มถือเป็นวิธีการทำงานร่วมกันอย่างหนึ่ง (จำนง วิบูลย์ศรี, 2548) โดยถือหลักการที่ว่า "หลายหัว ดีกว่าหัวเดียว" เป็นวิธีการที่เหมาะสมและได้รับความนิยมมากในสังคมประชาธิปไตย โดยการประชุมนั้นมีความสำคัญ ดังนี้

1. เป็นกลไกสำคัญของทุกหน่วยงานในสังคมประชาธิปไตย
2. เป็นแหล่งรวมของการ "ชี้นำ" และ "แนวทางปฏิบัติ" หลากๆ แนวทาง
3. เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งของการบริหารเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
4. เป็นเครื่องมือในการบริหารงานในการพิจารณาและแก้ปัญหาาร่วมกันในวงธุรกิจ
5. เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะถ่ายทอดความรู้เรื่องราวข่าวสารต่างๆ
6. การประชุมที่มีประสิทธิภาพเป็นปัจจัยที่จะทำให้บุคคลอยู่ร่วมกันได้อย่างมีเหตุผลและปกติสุข
7. เป็นประโยชน์ต่อผู้เข้าประชุมแต่ละคน ดังนี้
 - ได้รับความรู้และประสบการณ์ใหม่ๆ
 - ช่วยให้เห็นปัญหาได้กว้างขึ้น
 - ช่วยให้คุ้นเคยกับการปรับตัวในฐานะสมาชิกในกลุ่ม

- รู้จักตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ อ.จางง วิบูลย์ศรี ยังได้สรุปไว้เกี่ยวกับการประชุมที่จะถือว่ามีประสิทธิผลต้องมีลักษณะ ดังนี้

1. ผลที่ได้รับสอดคล้องกับความประสงค์ของผู้จัดประชุม
2. ผลที่ได้รับจะต้องนำไปใช้ได้ตามที่ผู้จัดประชุมหวังไว้
3. ผลที่ได้รับต้องคุ้มค่างับ "พลังงาน" ที่ใช้ในการประชุม

จากข้างต้นนี้ทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า "กลุ่ม" เป็นการรวมตัวกันของสมาชิกภายในกลุ่ม โดยการรวมตัวกันนั้นจะสามารถระดมความคิด ในการจัดการภารกิจต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในชุมชนได้ ในกระบวนการสื่อสารภายในกลุ่มนั้นสมาชิกทุกคนจะมีสิทธิในการออกความคิดเห็นเพื่อหาข้อสรุปของกลุ่ม โดยอาศัยสื่อสารของกลุ่มในรูปแบบต่างๆ เช่น การประชุม การอภิปราย เป็นต้น จากแนวคิดดังกล่าวผู้วิจัยจะใช้นำมาใช้ประโยชน์ในการเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่องการจัดการของชุมชน (ชุมชน) ในการร่วมกันก่อตั้ง และจัดการขับเคลื่อนให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ เพราะนอกจากจะมองในเรื่องชุมชน เรื่องประชาสังคมแล้วนั้น เรื่องของการสื่อสารในกลุ่มก็สำคัญในการพิจารณาด้วยเช่นกัน ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะศึกษาเรื่องแนวคิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นว่ามีมิติใดชุกช่อนอยู่และมีรูปแบบเช่นไร โดยจะศึกษาจากแนวคิดของนักโบราณคดี นักพิพิธภัณฑ์วิทยาและนักวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Regional Museums)

2.5 แนวคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Regional Museums Concept)

พิพิธภัณฑ์ในความคิดของคนทั่วไปอาจจะคิดว่าเป็นเพียงสถานที่เก็บรวบรวมโบราณวัตถุและจัดแสดงอย่างเป็นระบบเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาศึกษาเยี่ยมชมเท่านั้น แต่ปัจจุบันกระแสของพิพิธภัณฑ์ได้ลงไปยังหลายชุมชนในประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนในหลายจังหวัดและจำนวนไม่น้อยที่จัดการโดยชุมชนทั้งหมด นั้นแสดงให้เห็นว่าพิพิธภัณฑ์ไม่ได้มีประโยชน์แค่จัดแสดงวัตถุโบราณเท่านั้นแต่น่าจะมีมิติในด้านอื่นๆ ช่อนอยู่ การทำความเข้าใจในเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงมีความสำคัญต่อการวิจัยครั้งนี้

พิพิธภัณฑ์ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “มิวเซียม” (Museum) ซึ่งตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493 ให้คำนิยามว่า “น.สิ่งของต่างๆ ที่รวมไว้เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เป็นต้น” และจากเว็ลดบुकเอ็นไซโคลพีเดีย (World Book Encyclopedia) สรุปได้ว่า พิพิธภัณฑ์เกิดขึ้นจากความพิศมัยของกรุงคอนสแตนติโนเปิลและการค้นพบโลกใหม่ (อเมริกา) ซึ่งทำให้คนอยากรู้อารยธรรมของกรีกและโรมันโบราณ กับบรรดาแร่ธาตุ พืชและสัตว์ต่างๆ ของโลกใหม่ พวกกษัตริย์และเจ้าครองนครก็พากันสะสมสิ่งต่างๆ เหล่านี้ นั่นเป็นจุดกำเนิดของ “พิพิธภัณฑ์” ตามความหมายของสากล (รัตนา จิตตเกษม, 2504 : 1) ส่วนในประเทศไทยกล่าวกันว่า พิพิธภัณฑ์ของไทยเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 (สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, 2542) เมื่อพระองค์ทรงเก็บรวบรวมโบราณวัตถุและสิ่งของต่างๆ ที่ได้รับบรรณาการมาจากต่างประเทศมาจัดแสดงไว้ในพระที่นั่ง “ประพาสพิพิธภัณฑ์” (พ.ศ.2400) ในหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ ถือได้ว่าจุดเริ่มต้นของ “พิพิธภัณฑ์” ในประเทศไทยมาจากการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุและสิ่งของต่างๆ ที่หาได้ยากมาจัดแสดง โดย

ในการสัมมนาของ Unesco เรื่องบทบาททางการศึกษาของพิพิธภัณฑ์สถาน (The Educational Role of Museum) ที่ประเทศบราซิล เมื่อ พ.ศ.2501 ได้แบ่งประเภทพิพิธภัณฑ์สถานไว้ดังนี้ (รายงานการประชุมคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยสภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ 21 พ.ค. 2527)

1. พิพิธภัณฑ์ศิลปะ (Art Museums)
2. พิพิธภัณฑ์ศิลปะสมัยใหม่ (Modern Art Museums)
3. พิพิธภัณฑ์โบราณคดีและประวัติศาสตร์ (Archeology and History Museums)
4. พิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาและพื้นเมือง (Ethnology and Folklore Museums)
5. พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา (Natural Science Museums)
6. พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Museums of science and technology)
7. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Regional Museums)

8. พิพิธภัณฑ์เฉพาะเรื่อง (Specialize Museums)

9. พิพิธภัณฑ์มหาวิทยาลัย (University Museums)

ทั้งหมดนี้เป็นการแบ่งประเภทพิพิธภัณฑ์ทั้งหมด สังเกตว่าเป็นการแบ่งตามหน้าที่ในการถ่ายทอดเรื่องราวของพิพิธภัณฑ์นั้นๆ ลำดับต่อมาผู้วิจัยจะศึกษาในเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยจะรวบรวมจากแนวคิดของนักพิพิธภัณฑ์วิทยา นักโบราณคดี รวมถึงนักวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวไว้ ดังนี้

นิคม มุสิกคามะและคณะ (2521) ได้ให้ความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Regional Museum) ไว้ดังนี้ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นคือพิพิธภัณฑ์ที่แสดงเรื่องราวต่างๆ ของท้องถิ่น แม้ว่าจะตั้งอยู่ห่างไกลจากเมืองใหญ่แต่หากมีการวางแผนงานแบบพิพิธภัณฑ์ก็จัดว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ได้ โดยแผนงานเกี่ยวกับท้องถิ่น (Regional Part) คือ การจัดรูปแบบการแสดงวัตถุหรือตัวอย่างต่างๆ ให้มีความหมายในขอบเขตเดียวกัน โดยจะต้องสะท้อนความเป็นตัวตนของท้องถิ่นออกมา คุณค่าที่ได้รับจากการวางแผนงานนั้นไม่เพียงแต่จะมีประโยชน์กับนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ชุมชนผู้จัดทำยังได้รับประโยชน์จากการศึกษาเรื่องราวต่างๆ นั้นด้วย ในส่วนของการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์ว่าไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบที่ตายตัว สิ่งที่ต้องยึดถือคือการให้ความรู้แก่ผู้ที่เข้าชมได้ด้วยการ "ดู" วัตถุต่างๆ โดยอาจไม่ต้องพึ่งการบรรยายเลยก็ได้ โดยหลักการง่ายๆ คือการจัดหมวดหมู่ของที่อยู่พวกเดียวกันก็จัดแสดงไว้ด้วยกัน วัตถุที่อยู่ยุคสมัยเดียวกัน จัดทำบัตรประจำวัตถุไว้เพื่อบอกเรื่องราวความเป็นมาของวัตถุไว้ด้วย ปัจจุบันมีการนำเทคนิคต่างๆ มาใช้เพิ่มความน่าสนใจให้แก่การจัดแสดงมากยิ่งขึ้นด้วย เช่น การใช้แสง การจัดวาง เป็นต้น

ศรีศักร วัลลิโภดม (2539) ได้ให้ความเห็นเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นว่าการเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้นมีมาพร้อมๆ กับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เพราะในแต่ละท้องถิ่นทั้งพระสงฆ์ ครู ผู้นำชุมชน ต่างก็มีการรวบรวมวัตถุทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว แต่มักจะติดปัญหาตรงที่การขาดความรู้ในการจัด พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความสำคัญไม่แพ้พิพิธภัณฑ์ระดับชาติเพราะปัจจุบันกระบวนการเปลี่ยนแปลงโลกได้ลงไปถึงในระดับท้องถิ่นแล้ว ถ้าชาติไม่เข้มแข็งท้องถิ่นก็ไม่สามารถอยู่ได้ ดังนั้นจะต้องปลูกจิตสำนึกท้องถิ่นให้เข้มแข็ง โดยจะต้องให้รู้จักคิดเป็น ทำเป็น ซึ่งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจะเป็นกลไกสำคัญที่สุด พิพิธภัณฑ์

ท้องถิ่นจะช่วยสร้างสำนึกทางชุมชนได้ โดยจะสอนให้ชุมชนรู้จักคิดเป็น ทำให้เกิดสติปัญญา ปลูกสำนึกความรักในมาตุภูมิและการสร้างเครือข่ายในแต่ละพิพิธภัณฑ์จะทำให้รู้จักเพื่อนบ้านไปจนถึงการได้รู้จักโลก รวมถึงการช่วยให้เข้าใจว่า "วัฒนธรรม" คืออะไรและจะสร้างความเข้าใจว่าวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นไม่ต้องเปรียบเทียบว่าใครดีกว่ากัน แต่จะสร้างความเข้าใจในกันและกันลดความเห็นแก่ตัวและกลุ่มออกไป นำไปสู่การรวมเป็นชาติ ซึ่งในประเด็นการสร้างความรู้ความเข้าใจนั้นพ้องกับความเห็นของ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2543) พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นคือแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคน ความรู้ในพิพิธภัณฑ์ต้องเป็นไปเพื่อให้รู้จักตัวเอง รู้จักรากเหง้าของตัวเองเป็นสำคัญ แล้วชักนำให้รู้จักคนอื่น สมมติคิดว่า "รู้เขา รู้เรา รู้โลก" ทั้งในอดีต ปัจจุบัน เพื่อเตรียมความเข้าใจในอนาคตอย่างไม่ตระหนกตกใจ

ปราณี วงษ์เทศ (2533) ได้ให้ความเห็นถึงลักษณะของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นว่าเน้นที่ความเรียบง่าย ไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่กว้างขวางและไม่จำเป็นต้องสวยงาม ตัวอาคารอาจจะเป็นห้องแถวเก่าๆ หรือโกดังที่เลิกใช้งานแล้ว ห้องเรียน ฯลฯ แต่จุดสำคัญของชุมชนหมู่บ้านในท้องถิ่นต่างๆ คือ วัด อาคารสถานที่ต่างๆ ในวัดเหมาะสำหรับการจัดให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อชุมชน เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาตั้งแต่เดิมอยู่แล้ว วัดต่างๆ ไปยังมักเป็นศูนย์ศิลปวัตถุตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ของชุมชนท้องถิ่น เพราะผู้คนในอดีตมักจะมีศรัทธาที่จะนำสิ่งของเหล่านี้ไปถวายวัดหรือไม่ก็เก็บไว้ที่วัดเพื่อเป็นพุทธบูชา ดังนั้นสิ่งของที่จะใช้จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องแสวงหาวัตถุที่มีคุณค่าสูงดังในพิพิธภัณฑ์ของทางราชการ แต่เน้นสิ่งของที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ

จากนิยามและการให้ความหมายข้างต้น จะเห็นถึงความสำคัญของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีต่อทั้งคนในชุมชนในแง่กระบวนการเรียนรู้ที่จะเกิดในกระบวนการจัดพิพิธภัณฑ์ และต่อคนภายนอกที่เข้ามาศึกษาท่องเที่ยว ไปจนถึงการเชื่อมโยงวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นที่ในพิพิธภัณฑ์สะท้อนออกมาเพื่อสร้างความเข้าใจในความเป็นชาติ ในแง่ของการจัดแสดงแม้จะไม่จำเป็นต้องหาสิ่งของมีค่ามาจัดแสดง ใช้สิ่งของที่สะท้อนวัฒนธรรมของท้องถิ่นเท่านั้น แต่ก็อาจจะสร้างความกังวลในแต่ละท้องถิ่นไม่น้อย เพราะการขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดแสดงในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ที่ดูเป็นเรื่องไกลตัวนั่นเอง ดังนั้น ผู้วิจัยจะทำความเข้าใจด้วยการศึกษาขั้นตอนการจัดพิพิธภัณฑ์จากหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ (นิคม มุสิกคามะและคณะ, อ่างแล้ว) ดังนี้

1.การรวบรวมวัตถุ (Collection) การรวบรวมวัตถุเป็นหนึ่งในหน้าที่ที่มีความสำคัญและยิ่งใหญ่ในการจัดพิพิธภัณฑ์ เพราะหากปราศจากขั้นตอนนี้แล้วพิพิธภัณฑ์จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้แน่นอน การรวบรวมวัตถุเปรียบเสมือนการรวบรวมเรื่องราวต่างๆ ที่จะให้ความรู้แก่ผู้ชม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวต่างๆ ของมนุษย์ ความนึกคิด การประกอบอาชีพ ศิลปวัฒนธรรมด้านอื่นๆ เป็นต้น สิ่งของที่น่ามารวบรวมจึงมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามประเภทของพิพิธภัณฑ์

2.การจำแนกประเภทของวัตถุ (Identifying) การจำแนกประเภทของวัตถุนั้น คือการจำแนกให้ถูกต้อง ถูกประเภทของวัตถุ นอกจากการจำแนกวัตถุ อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือการหาความรู้เกี่ยวกับวัตถุนั้นๆ ต้องมีการทำบันทึกลงไปในปีและเลขที่ในบัตรจำนวนวัตถุและเลขที่เดียวกันนั้นบนตัวอย่างวัตถุ ลงถึงสถานที่ เวลา และได้มาอย่างไร แม้ว่าในขั้นตอนนี้จะมีความยุ่งยากและซับซ้อน แต่ประโยชน์จะได้จากขั้นตอนนี้ก็มากมาย เพราะความรู้ที่ได้จากการหาข้อมูลของวัตถุจะทำให้เห็นความสัมพันธ์ของวัตถุกับยุคสมัยต่างๆ ไปจนถึงพัฒนาการของมนุษย์

3.การทำบันทึกหลักฐาน (Recording) เป็นขั้นตอนมาของการจำแนกวัตถุ นอกจากจะต้องทำการบันทึกรายละเอียดลงในป้ายหรือสลากในตู้จัดแสดงวัตถุแล้ว จำเป็นต้องบันทึกหลักฐานไว้ในทะเบียนใหญ่เพื่อการเห็นภาพรวมที่ชัดเจน นอกจากความสำคัญของข้อมูลที่แม่นยำ อีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญคือการใช้ภาษาที่ชำนาญและถูกต้อง เพื่อความเข้าใจในผู้จัดและผู้ชม

4.การสงวนรักษา (Preservation) หมายถึงการป้องกันวัตถุต่างๆ จากการทำลายทางฟิสิกส์หรือการเสื่อมทางเคมี การคุกคามโดยพวกอินทรีย์สาร เช่น เห็ด รา เป็นต้น รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของวัตถุ เช่น การเปลี่ยนสี การแตกหัก การพอง ซึ่งสิ่งที่จะต้องระวัง คือ ความร้อน ความชื้น ความมืดซิดของตู้ที่จัดแสดง การทำความสะอาดที่ต้องระมัดระวัง เพราะหากเกิดการเปลี่ยนแปลงในวัตถุอาจทำให้ข้อมูลคลาดเคลื่อน การบุบสลายของวัตถุนั้นเอง

5.การจัดแสดง (Exhibition) การจัดแสดงก็เป็นอีกหน้าที่สำคัญ เพราะหากมีวัตถุที่พร้อมจะจัด แต่ไม่มีวิธีการจัดที่ดีก็ขาดความสนใจจากผู้ชมไปอย่างน่าเสียดาย ในการจัดแสดงนั้น ต้องอยู่ในระเบียบและดึงดูดความสนใจจากผู้ชม อาจต้องใช้การจัดวางให้เลียนแบบธรรมชาติ ใช้หลักจิตวิทยาในการดึงดูดความสนใจ การนำความรู้ทางศิลปะมาช่วยในเรื่องของสี แสงสว่าง การจัดหาตู้จัดแสดงที่สวยงามและปลอดภัย โดยจะต้องคำนึงถึงความกลมกลืนกับข้อมูลของวัตถุที่จะจัดแสดง

6.การศึกษา (Education) จากทุกขั้นตอนที่กล่าวมานั้น ขั้นตอนสุดท้ายคือการเร้าความรู้สึกอยากรู้ อยากเห็นสิ่งที่จัดแสดงของผู้ชม และความอยากรู้ อยากเห็นนี้จะต้องได้รับการตอบสนองเป็นคำตอบที่น่าพอใจ ซึ่งเป็นหน้าที่ของภัณฑารักษ์ที่จะต้องทำให้ผู้ชมได้รับความรู้จากการศึกษาภายในพิพิธภัณฑ์อย่างสูงสุดนั่นเอง

การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในระดับชุมชนเป็นกระบวนการท้องถิ่นพัฒนา (งามพิศ สัตย์สงวน, 2539) เป็นการจัดแสดงในระดับชุมชน สิ่งของที่จัดแสดงควรจะบอกว่าเป็นมาจากชุมชนอะไรและแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ ทำความเข้าใจกับชุมชนในระดับหมู่บ้านเป็นระดับๆ ขึ้นมาก็จะทำให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์มากขึ้น ข้อมูลที่ควรเก็บในระดับชุมชนควรมีดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลที่เกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม
2. ข้อมูลเกี่ยวกับประชากร
3. ข้อมูลเกี่ยวกับเครือญาติ
4. ประวัติความเป็นมา
5. ข้อมูลเกี่ยวกับวงจรชีวิต 1 ปีของชุมชน
6. ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มทางสังคม
7. ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางวัตถุและเทคโนโลยี
8. ประวัติชีวิต
9. ภาษาท้องถิ่นและศิลปะ
10. วัฒนธรรมด้านต่างๆ

ในระดับชุมชนนั้น ควรมีการวิจัยโดยวิธีทางการมานุษยวิทยาที่จะทำความเข้าใจในวัตถุที่เรา รวบรวมได้ด้วย ควรจัดแสดงสิ่งของให้เห็นคุณค่าความสำคัญ ประวัติความเป็นมาต่างๆ โดยการทำ วิจัยอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน เพื่อจะได้ภาพวัฒนธรรมชุมชนอย่างชัดเจน ควรให้พิพิธภัณฑ์เป็น ศูนย์กลางทางวัฒนธรรมด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงสถานที่รวบรวมสิ่งของเท่านั้น ควรพยายามชักจูงให้คนใน ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน มีการพบปะกันเป็นประจำเพื่อแสวงหาและแลกเปลี่ยนความรู้ทางวัฒนธรรม ให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของร่วมกัน

จากแนวคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ได้ศึกษาจากนักพิพิธภัณฑ์วิทยา นักโบราณคดี นักวิชาการและนักวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปถึงขั้นตอนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ประจำท้องถิ่นได้ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของชุมชน กล่าวคือ หากชุมชนไม่เห็นคุณค่า ไม่ร่วมผลักดัน พิพิธภัณฑ์ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย เพราะเจ้าของพิพิธภัณฑ์คือคนในชุมชน ดังนั้นจึงต้องเกิดการ ร่วมมือกันในการระดมพลังของชุมชนเสียก่อนไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมแรง ร่วมเงิน ไปจนถึงการ ประสานงานและจัดการด้านต่างๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งสิ้น

2. การศึกษาข้อมูลในท้องถิ่น คือ การศึกษาความเป็นมา เรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้น เพื่อ จะนำมาเป็นข้อมูลในการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ส่วนใหญ่ใช้การสัมภาษณ์บุคคลภายในชุมชน โดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่และในขั้นนี้อาจไปขอข้อมูลเชิงวิชาการจากสถาบันต่างๆ ในท้องถิ่นมา ประกอบด้วย

3. การจัดทะเบียนและจัดหมวดหมู่ ในขั้นนี้จะต้องมีผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้แก่ชุมชน ว่าควรจะจัดการอย่างไรกับบรรดาวัตถุต่างๆ ที่รวบรวมไว้ได้และควบคุมให้จัดแสดงอย่างเป็นระบบ

4. กำหนดเนื้อหาการจัดทำคำบรรยายเรื่องราว ในขั้นนี้มาจากการศึกษาข้อมูลทั้ง ในส่วนของสิ่งของที่จัดแสดงหรือในเรื่องประวัติศาสตร์ แล้วจากนั้นจึงนำมาจัดทำคำบรรยาย โดยต้อง หาความหมายที่เป็นเอกลักษณ์ของพิพิธภัณฑ์ที่สะท้อนความเป็นชุมชน ซึ่งสามารถทำได้ทั้งในแง่ ประวัติศาสตร์และแง่ของวิถีชีวิตในปัจจุบัน โดยไม่ลืมที่จะจัดหมวดหมู่สิ่งของด้วย

5.การจัดแสดง ต้องเน้นเรื่องการให้ความรู้อย่างสูงสุด โดยมีการจัดแสดงเป็นเครื่อง ดึงดูดให้คนสนใจ อาจใช้เทคนิคของการจัดไฟ การจัดวางอย่างสวยงามซึ่งในการจัดแสดงนี้ก็สำคัญไม่ น้อยไปกว่าขั้นอื่นๆ เลย กล่าวคือ ต้องให้ความรู้ สวยงามและมีชีวิตชีวา

การจัดการและการดำเนินงาน แม้ว่าจะสามารถจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ขึ้นมาได้แล้ว แต่ไม่มีการ จัดการอย่างต่อเนื่อง ไม่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living Museum) พิพิธภัณฑ์ ก็จะถูกกลายเป็นโกดังเก็บของหรือพิพิธภัณฑ์ตาย (Death Museum) ไปในที่สุดนั่นเอง ปัจจัยที่สำคัญคือ ชุมชนว่าจะมีการร่วมกันจัดการขับเคลื่อนให้พิพิธภัณฑ์ที่ทุกคนในชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของสามารถ ดำรงอยู่ได้อย่างไรนั่นเอง

จากทั้งหมดนี้ทำให้เห็นแฉะมว่า “พิพิธภัณฑ์” มีความสำคัญมากเพียงใดในชุมชน ไม่เพียงแต่ เป็นสถานที่จัดแสดงเพื่อศึกษา การท่องเที่ยวเท่านั้น แต่กระบวนการจัดพิพิธภัณฑ์ก็สามารถสร้าง ความรู้ ความคิดที่เป็นกระบวนการ ที่จะเกิดขึ้นในชุมชนได้ สิ่งที่จัดแสดงไม่เพียงแต่เป็นวัตถุโบราณที่ บอกเล่าเรื่องราวในอดีต วิถีชีวิตในปัจจุบันก็สามารถนำมาถ่ายทอดได้ รวมถึงพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ ในชุมชนด้วย ในการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ประจำท้องถิ่นจะต้องมาจากการร่วมกันคิด ร่วมกันทำของคนใน ชุมชน เพื่อการถ่ายทอดเอกลักษณ์ในการเป็นเจ้าของร่วมกันใน พิพิธภัณฑ์ประจำท้องถิ่น

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุภาวรรณ วงศ์คำจันทร์และคณะ (2547) ได้ทำโครงการวิจัยเรื่อง “ท้องถิ่นวัฒนา รากหญ้า ชุมชนจันเสน พ.ศ.2547” โดยในการศึกษาวิจัยได้ศึกษาสภาพทางสังคม พัฒนาการของการพัฒนา ชุมชนที่ส่งผลให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน โดยศึกษาจากอดีต ปัจจุบันและทิศทางในอนาคต โดย ผลการวิจัยพบว่า การก่อตั้งพิพิธภัณฑ์จันเสนเป็นจุดเริ่มต้นในการรวมตัวกันของคนในชุมชนที่จะทำ ให้เกิดการพัฒนาชุมชนในด้านอื่นๆ ซึ่งปัจจัยที่ส่งผลดังกล่าวคือการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง การรวมตัวกัน ที่แข็งแรงของคนในชุมชนและการร่วมมือร่วมใจกันจากทุกภาคส่วนในชุมชน

สายันตร์ ไพโรชาเบญจิตร (2547) ได้จัดทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมใน จังหวัดน่าน ในพื้นที่ตำบลนาสวก และตำบลนาซาว อำเภอเมือง จ.น่าน โดยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนา

ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participative Action Research and Community Development : PAR&CD) โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างและจัดระบบความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรทางวัฒนธรรมอื่นๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งยังสนับสนุนให้คนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางความคิด ผู้สูงอายุ เยาวชน พระสงฆ์ แม่บ้าน และผู้ที่สนใจทำหน้าที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่นด้วย ซึ่งสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัยและพัฒนาชุมชนไปพร้อมๆ กัน โดยการจัดกิจกรรมในรูปแบบของค่ายพัฒนาโบราณคดีชุมชนและค่ายพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นท้องถิ่น ซึ่งผลที่ได้จากโครงการวิจัยนอกจากจะได้ข้อค้นพบใหม่ๆ ทางด้านโบราณคดีโดยตรงแล้ว ยังได้ผลสัมฤทธิ์ทางด้านการพัฒนาชุมชนด้วย และได้ค้นพบแบบแผนการพัฒนาหน่วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นท้องถิ่นที่จัดแสดงทรัพยากรวัฒนธรรมในระดับต่างๆ ในแง่ของการมีส่วนร่วมในงานวิจัยของประชาชนในชุมชนที่ร่วมกับคณะวิจัย สิ่งที่ได้คือการดำเนินงานแต่ละขั้นตอนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน มีการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำงานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ร่วมกันรวมถึงการวางแผนในการจัดการ อนุรักษ์ สงวนรักษาโบราณวัตถุให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วย

ยุพิน พะวงทอง (2546) ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง แนวทางการพัฒนาชุมชนชนบทและพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในเชิงนโยบาย โดยในการวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษากลุ่มตัวอย่าง 5 แห่งภายในระยะเวลา 1 ปี ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2545 ถึงต้นปี พ.ศ.2546 ได้แก่ 1.หมู่บ้านทอผ้ามัดหมี่ไทพวน 2.พิพิธภัณฑ์เรือพื้นบ้านวัดยาง (จ.ลพบุรี) 3.หมู่บ้านแปลงยาวและพิพิธภัณฑ์ชาวบ้าน (จ.ฉะเชิงเทรา) 4.หมู่บ้านวัดยางทองและพิพิธภัณฑ์เครื่องใช้ไม้ไผ่บ้านบางเจ้าฉ่า (จ.อ่างทอง) และ 5.หมู่บ้านเขายี่สาร (จ.สมุทรสาคร) จากการศึกษาวิเคราะห์ผลปรากฏว่าชุมชนบ้านเขายี่สารมีแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนพื้นบ้านดีที่สุดในลำดับชุมชนแปลงยาว ชุมชนไทยพวนบ้านหมี่ ชุมชนบางเจ้าฉ่า ตามลำดับ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากชาวบ้านมีจิตวิญญาณที่จะเริ่มดำเนินการท่องเที่ยวภายในชุมชนและมีความภูมิใจในการแสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นตนเอง นอกจากนี้ยังมีการประสานกับหน่วยงานของรัฐและเอกชนในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อจัดแสดงสิ่งของ รวมถึงการจัดแสดงนิทรรศการแสดงถึงความเป็นอยู่ด้วย ทั้งนี้มีการแลกเปลี่ยนทัศนคติระหว่างคนในชุมชนและนักท่องเที่ยวด้วย

ศรีธรรม์ โรจนสุพจน์และคณะ (เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ 25 ปีนิติศาสตร์พัฒนาการ : บทบาทและทิศทางต่อสังคมไทย) ให้ทรงคนะเรื่องการสื่อสารเพื่อมีส่วนร่วมจากงานวิจัย เรื่อง การสื่อสารเพื่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนห้วยแก้ว จ.เชียงใหม่ ว่าการมีส่วนร่วมในการร่วมฟื้นฟูป่า อาศัยปัจจัยที่สำคัญ 3 ประการ คือ

- 1.การใช้ความรู้พื้นบ้านในการฟื้นฟู คือ ความรู้ที่สะสมและถ่ายทอดกันมา
- 2.การใช้พิธีกรรมหรือสัญลักษณ์เพื่อสร้างความร่วมมือ คือ การใช้พิธีร่วมกันปลูกป่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงความร่วมมือที่เกิดในชุมชน
- 3.การกฎเกณฑ์ของชุมชนเพื่อการฟื้นฟู คือ การสร้างกฎกติการ่วมกันในการใช้ป่า จะทำให้ป่าฟื้นฟูได้เร็วขึ้น

การสื่อสารหลักแต่เดิมที่ใช้ในการมีส่วนร่วมในชุมชน คือ การสื่อสารระหว่างบุคคล อาศัยการพูดคุย สนทนา เป็นหลัก ส่วนการประชุมและการจัดกิจกรรม เช่น การบวชป่า การปลูกป่าก็ไม่ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง คณะวิจัยและกลุ่มชาวบ้านจึงทดลองใช้โปรแกรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการป่า เป็นสื่อที่ใช้เสริมสื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน สื่อที่ร่วมกันจัดเป็นสื่อเฉพาะกิจ เช่น สื่อสไลด์ สื่อวีดิทัศน์ การจัดรายการวิทยุชุมชน ข้อสังเกตจากการทดลองครั้งนี้พบว่า แม้สิ่งที่ร่วมกันผลิตของชาวบ้านจะเป็นสื่อที่มีคุณภาพการผลิตต่ำ เนื่องจากการขาดทุน การขาดความรู้ในด้านเทคโนโลยี เป็นสื่อที่ผลิตขึ้นอย่างง่าย ๆ แต่กลับได้รับความสนใจจากกลุ่มชาวบ้านมากและอีกหนึ่งองค์ความรู้ที่ได้คือ ในกระบวนการลงมือผลิตสื่อเหล่านี้กลุ่มชาวบ้านได้มีการเรียนรู้ร่วมกัน ได้แลกเปลี่ยนทรงคนะร่วมกัน จากรุ่นสู่รุ่น กลุ่มชาวบ้านได้มีความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นจากการทดลองครั้งนี้

จิระวรรณ ตันกูรอนันท์ (เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ 25 ปีนิติศาสตร์พัฒนาการ : บทบาทและทิศทางต่อสังคมไทย) ได้ทำการวิจัย เรื่อง การมีส่วนร่วมและบทบาทผู้นำชุมชนชาวไทยภูเขาในการจัดการวิทยุชุมชน จ.แม่ฮ่องสอน พบว่าผู้นำชุมชนชาวไทยภูเขามีสมาชิกที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการวิทยุชุมชน แม้ว่าจะยังไม่มีสมาชิกรายละเอียดของการดำเนินการที่ชัดเจนแต่ก็สนใจที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินการทุกขั้นตอนในการผลิต ผู้นำชุมชนมีบทบาทอย่างมาก ทั้งในด้านให้ความรู้และในการระดมกำลังความคิดเห็นจากสมาชิกในชุมชนรวมทั้งการวางแผนจัดการวิทยุ

ชุมชน ปัญหาและอุปสรรคที่เห็นตรงกันคือปัญหาเรื่องค่าใช้จ่าย ตามมาด้วยปัญหากฎหมาย ปัญหาความมั่นคงปลอดภัยและปัญหาความชำนาญ โดยในทุกปัญหาผู้นำชุมชนจะเป็นผู้เสนอความเห็นในการจัดการกับอุปสรรค

สิทธิชัย เทวธีระรัตน์และคณะ (2547) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการปัญหาขยะของประชาชนท้องถิ่น อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา จากปัญหาขยะ ปัญหาน้ำเสียในท้องถิ่นที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต อีกปัญหาหนึ่งที่ร้ายแรงและเรื้อรังพอๆ กับปัญหาสิ่งแวดล้อมคือปัญหาเรื่องการสื่อสารในชุมชนที่เป็นผลพวงของการพยายามแก้ปัญหาในชุมชน โดยมีปัจจัยอุปสรรคหลายปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม การวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) มีวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อเสริมศักยภาพการสื่อสารในชุมชนให้เข้มแข็งขึ้น เพื่อให้สามารถจัดการกับปัญหาขยะที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นของตนได้ โดยทีมวิจัยใช้วิธีการนำกลยุทธ์การสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมเข้าสู่ชุมชน ซึ่งเป็นกลยุทธ์การสื่อสารที่ทีมวิจัยประเมินถึงความเหมาะสมแล้ว บนพื้นฐานของการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น รูปแบบการสื่อสาร ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคของการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งผลการวิจัยที่ได้มิใช่เพียงองค์ความรู้ในเชิงวิชาการเพียงอย่างเดียว แต่ในชุมชนโนนป่าติ้ว อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมายังสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ในการจัดการปัญหาขยะภายในชุมชนได้อีกด้วย

จากงานวิจัยทั้งหมดที่หยิบยกมามีแง่มุมในเรื่องการมีส่วนร่วมในชุมชนในรูปแบบต่างๆ รวมถึงโครงการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวจัดเป็นเครื่องมือในการจัดการให้ชุมชนเข้มแข็ง ด้วยการจัดการโบราณวัตถุกับชุมชนและการจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้ เพื่อเสริมรายได้ ในส่วนของการมีส่วนร่วมนั้นได้ทำให้คนในชุมชนแลกเปลี่ยนความรู้ ความเห็นและระดมพลัง อันจะนำมาซึ่งการพัฒนาในด้านต่างๆ ในชุมชนให้เข้มแข็ง